

ANDRZEJ PIECZYWOK*

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, Polska

**WOJNA NA UKRAINIE – INSPIRACJE DLA ZACHOWAŃ SPOŁECZNYCH
CZŁOWIEKA I EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA (REFLEKSJE OBYWATELSKIE
I AKADEMICKIE)
WAR IN UKRAINE – INSPIRATIONS FOR HUMAN SOCIAL BEHAVIOR AND EDUCATION
FOR SECURITY (CIVIC AND ACADEMIC REFLECTIONS)**

ABSTRAKT: Celem artykułu jest określenie wpływu skutków wojny na Ukrainie na zachowania społeczne człowieka oraz na wartość edukacji dla bezpieczeństwa. W tym zakresie autor wykorzystał główne teorie wyjaśniające zachowania agresywne człowieka, wskazał na zachowania społeczne spowodowane zagrożeniami wojennymi na Ukrainie, a także na znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa – refleksje obywatelskie i akademickie. Zastosowano metody teoretyczne w postaci analizy, syntezy i porównania literatury oraz studium przypadków (zachowania ludności cywilnej). Wyniki badań nieprzypadkowo wskazują, że współczesne problemy wynikające z wojny na Ukrainie pozostają w ścisłym związku z refleksją nad człowiekiem i jego funkcjonowaniem w społeczeństwie. Autor formułuje przy tym własną konstrukcję wykorzystania edukacji dla bezpieczeństwa w społeczeństwie ogarniętym wojną.

SŁOWA KLUCZOWE: wojna na Ukrainie, zagrożenia, zachowania społeczne, zachowania agresywne, edukacja dla bezpieczeństwa.

ABSTRACT: The aim of the article is to determine the impact of the effects of the war in Ukraine on human social behavior and the value of education for security. In this regard, the author used the main theories explaining aggressive human behavior, pointed to social behavior caused by war threats in Ukraine, as well as the importance of education for security - civic and academic reflections. Theoretical methods were used in the form of analysis, synthesis and comparison of literature and case studies (behavior of the civilian population). It is no coincidence that the research results indicate that contemporary problems resulting from the war

---

* **prof. dr hab. Andrzej Pieczywok**, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz, Polska

 <https://orcid.org/0000-0002-4531-0630> a.pieczywok@wp.pl

Copyright (c) 2024 Andrzej Pieczywok. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

in Ukraine are closely related to reflection on man and his functioning in society. The author formulates his own construction of the use of education for security in a war-torn society.

KEYWORDS: war in Ukraine, threats, social behavior, aggressive behavior, education for security.

WPROWADZENIE – IDENTYFIKACJA OBSZARU BADAWCZEGO

Sytuacja problemowa

Zagrożenia są immanentną cechą ludzkiej egzystencji. Współczesny świat mimo wysiłków człowieka ukierunkowanych na zapewnienie bezpieczeństwa, generuje coraz więcej sytuacji, które w bliższej lub dalszej perspektywie stwarzają ryzyko naruszenia i utraty cenionych przez ludzi wartości takich jak życie, zdrowie, dobre imię czy też założeń światopoglądowych, nadających sens naszej egzystencji.

Warto czynić więc namysł nad kondycją współczesnego człowieka. Na formowane wtedy pytania, prędzej czy później znajdą się bowiem odpowiedzi, mogące uchronić nas od niedoskonałości własnej natury i zapobiec aberracji różnych form życia społecznego. Tak też czynili ludzie od wieków. Kwestie kreowania bezpieczeństwa zajmowały niezwykle ważne miejsce w rozważaniach filozofów. Później dołączyli do ich socjologowie, psychologowie, pedagodzy oraz przedstawiciele innych nauk. Pojawiło się mnóstwo pytań i jeszcze więcej odpowiedzi. Nie wszystkie z nich dobrze służyły kształtowaniu kultury bezpieczeństwa i optymalizowaniu działań ludzi w sytuacji zagrożenia. Każde pytanie i nawet niefortunne na nie odpowiedzi przyczyniały się jednak od powiększania wiedzy o tym obszarze funkcjonowania człowieka¹.

Minęły dwa lata od brutalnej napaści zbrojnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Obecne i przyszłe cywilne skutki wojny na Ukrainie są ogromne. Trwający konflikt powoduje ogromne szkody wśród ludności cywilnej i pozbawia miliony ludzi dostępu do żywności, wody i innych niezbędnych środków. Widoczne są liczne przykłady bezbronności i oporu ludności cywilnej, która jest najbardziej narażona na ataki raketowe. Wojna na Ukrainie powoduje niewymierne cierpienia ludności cywilnej. Terror rozsiewany przez wojnę zakłóca życie i rozbija rodziny, pozostawiając jednostki i społeczności zdewastowane.

---

¹ K. Loranty (red.), *Psychospołeczne uwarunkowania zachowań jednostek i grup społecznych w sytuacjach zagrożeń. Wybrane problemy*, Warszawa, 2010, s. 7.

Rosyjska inwazja w 2022 r. doprowadziła do największego na świecie kryzysu humanitarnego i zdrowotnego wśród Ukraińców. Niemalże na całym terytorium Ukrainy doszło do rozległych zniszczeń domów, budynków użyteczności publicznej, placówek służby zdrowia i infrastruktury krytycznej. Istnieją dowody o okrucieństwach (tortury, gwałty) popełnianych przez armię rosyjską zarówno na dorosłych, jak i dzieciach. Straty w kapitale ludzkim mogą być szczególnie nieodwracalne i trwać przez pokolenia.

Poważne szkody w wyniku wojny poniósł system edukacji Ukrainy. Szkoły zostały zniszczone, nauczyciele zostali zabici lub wysiedleni, a zajęcia zostały odwołane. Większość szkół jest obecnie zamknięta, a te, które działają, ledwo są w stanie funkcjonować. Większość uczniów nie była w stanie uczęszczać do szkoły od miesiąca, a ci, którzy byli w stanie uczęszczać, otrzymywali tylko kilka godzin zajęć tygodniowo.

Wybuch wojny w Ukrainie wstrząsnął fundamentami porządku międzynarodowego i wyzwolił energię, która podsyca działania zbrojne oraz odsuwa perspektywę pokojowego zakończenia wojny w odległą przyszłość. Ma to istotne konsekwencje nie tylko dla bezpośrednich stron konfliktu, tj. Rosji i Ukrainy, ale także dla państw graniczących z obydwojoma krajami i ich sojuszników.

Zagrożenie spowodowane wojną na Ukrainie to prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla człowieka czy otoczenia. Postrzegane i uświadamiane przez ludzi okrucieństwo powoduje określone sposoby myślenia i działania. Mogą one być konstruktywne, ale również dekonstruktywne. Bardzo często zwiększają prawdopodobieństwo wystąpienia obiektywnie istniejącego niebezpieczeństwa. Niekiedy też ludzkie myślenie i działanie zatrącają kontakt z obiektywnymi zagrożeniami i żyją własnym życiem. Jednostki i grupy społeczne przestają sobie uświadamiać źródła swoich zachowań, traktując je za normalne i konstruktywne dla siebie w określonej sytuacji. Powodują w ten sposób powstanie nowego źródła zagrożeń – zarówno dla nich samych jak również dla struktury społecznej (zagrożenia psychospołeczne: alkoholizm, zachowania antyspołeczne, rozpad więzi społecznych) itp.

Ludzkie działanie w sytuacjach zagrożenia wojennego determinowane jest więc wieloma obiektywnymi czynnikami zewnętrznymi oraz wewnętrznymi reakcjami człowieka na bodźce zewnętrzne i bardzo często odbiega pod wieloma względami od form aktywności przejawianej w sytuacjach normalnych i optymalnych.

Nauka poszukuje odpowiedzi na te i dużo innych pytań, które pojawiają się w wyniku obserwacji zachowań człowieka i grup społecznych w sytuacji zagrożeń wojennych. Na wiele z nich znaleziono odpowiedzi, na inne jeszcze nie. Ale nawet te odpowiedzi, które znamy nie zawsze nas zadawalają. Stąd też eksploracja naukowa skupia się na zagadnieniach stanowiących kluczowy obszar przedmiotowej problematyki. Dostrzegając wielość uwarunkowań wpływających na zachowania jednostki, a w szczególności na to, jakie działania podejmuje w sytuacjach zagrożeń wojennych, autor w swych rozważaniach dążył do przedstawienia inspiracji dla zachowań społecznych człowieka i edukacji dla bezpieczeństwa powodowanych wojną na Ukrainie.

CEL BADAŃ

Celem badań jest określenie wpływu skutków wojny na Ukrainie na zachowania społeczne człowieka oraz określenie znaczenia w tym zakresie edukacji dla bezpieczeństwa. W pierwszej kolejności autor przedstawił główne teorie wyjaśniające zachowania agresywne człowieka, następnie wskazał na zachowania społeczne wynikające z zagrożeń wojennych na Ukrainie, a także na znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa w postaci refleksji obywatelskich i akademickich.

PROBLEMY BADAWCZE

Szczegółowe problemy badawcze

Szczegółowe problemy badawcze niniejszego opracowania zostały sformułowane w postaci następujących pytań?

1. Jakie teorie i w jaki sposób opisują oraz wyjaśniają zachowania człowieka w sytuacji zagrożeń?
2. Jak wyglądają zachowania społeczne człowieka spowodowane zagrożeniami wojennymi na Ukrainie oraz skąd w nim tyle zła, bo krzywdzi, poniża i zabija innych?
3. Jakie ma znaczenie edukacja dla bezpieczeństwa w kontekście wojny na Ukrainie w ujęciu dywagacji akademickich i obywatelskich?

HIPOTEZY BADAWCZE

Hipotezy szczegółowe

1. Do najważniejszych teorii, które opisują i wyjaśniają zachowania człowieka w sytuacji zagrożeń można zaliczyć m.in. teorie instynktu, frustracji i społecznego uczenia się. Powyższe teorie w sposób zrozumiały wyjaśniają zakres i skalę zagrożeń człowieka na współczesnym polu walki.

2. Z jednej strony wojna na Ukrainie pozbawia ludzi życia, stabilności, bezpieczeństwa i nadziei na przyszłość. Z drugiej strony zauważalny jest wzrost świadomości obywatelskiej i państwowej Ukraińców, którzy zmobilizowali się do obrony swojego państwa. Ukraińskie społeczeństwo obywatelskie wyraźnie zyskuje na znaczeniu i pozycji. Pozytywnym zjawiskiem jest także wzrost poziomu kontroli społecznej.
3. Zdecydowanie wzrasta znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa w kontekście wojny na Ukrainie. Edukacja ta kształtuje niezbędne umiejętności w zakresie udzielania pierwszej pomocy medycznej, ewakuacji, budowania schronów, podkreśla wagę troski o trwanie, przetrwanie i doskonalenie życia, odpowiedzialność za jego realizację i prolongowanie. Obszar znaczeniowy edukacji dla bezpieczeństwa odwołuje się do poczucia bezpieczeństwa, niepewności, ryzyka i wartości ogólnoludzkich, uniwersalnych, humanistycznych.

W celu uzyskania odpowiedzi na szczegółowe problemy badawcze zastosowano metody teoretyczne w postaci analizy, syntezy i porównania literatury oraz studium przypadków (zachowania ludności cywilnej).

ZAGROŻENIA CZŁOWIEKA W TEORIACH WYJAŚNIAJĄCYCH ZACHOWANIA AGRESYWNE

Dlaczego ludzie od zarania dziejów zabijają się wzajemnie? To pytanie stanowiące odwieczny przedmiot rozważań filozofów, a później także psychologów, socjologów, biologów, pedagogów czy politologów można byłoby rozszerzyć o inne niegodziwości, jakie człowiek wyrządza i wyrządza drugiemu człowiekowi. Proponowane najogólniejsze odpowiedzi są skoncentrowane na doszukiwaniu się przyczyn zachowań agresywnych w człowieku, który z natury jest predysponowany do agresji, bądź też wskazują społeczeństwo jako czynnik, który ją wymusza u ludzi.

Wraz z rozwojem badań naukowych systematycznie poszerza się wiedza o przyczynach zachowań agresywnych oraz możliwościach poradzenia sobie z tą ludzką przypadłością. Wyniki badań nie zawsze są jednak spójne co powoduje, iż trudno zyskują akceptację poza kontekstem debaty akademickiej. Poważną barierą w poszukiwaniu uniwersalnych teorii agresji jest powszechność tego zjawiska oraz obejmowanie przez nie najróżniejszych obszarów ludzkich zachowań. Szczególnym przykładem może być oddziaływanie wojny na człowieka. Z drugiej strony trudno wyobrazić sobie świat bez agresji. Trudno także wyobrazić sobie przyszłość świata, w którym agresywne skłonności człowieka potęgowane ciągle rosnącymi technologicznymi

możliwościami zagłady innych i wzmagane przez chore idee społeczne niczym nie zostaną ograniczone².

Poszukiwania wyjaśnień, na podstawie których można byłoby zrozumieć przyczyny zachowań agresywnych i określić skuteczne sposoby radzenia sobie z tym odwiecznym problemem ludzkości stały się niezwykle istotnym zadaniem dla nauki. Ze względu, iż agresja jest zjawiskiem powszechnym, występuje wśród ludzi żyjących w różnych okresach historycznych i reprezentujących różne kultury, pierwsze kroki ukierunkowane były na poszukiwanie źródeł agresji w człowieku. Tak agresja postrzegana była przez teorię instynktu.

Po wykazaniu słabości niektórych jej założeń triumf święciły koncepcje, wskazujące, iż to środowisko społeczne, w którym żyjemy ponosi główną winę za przemoc. Poddawano analizom rodzinę, szkołę, środowiska rówieśnicze, a także treści eksponowane w środkach masowego przekazu oraz przeprowadzano szereg eksperymentów wykazując, że wszystkie pytania dotyczące zachowań agresywnych można wyjaśnić w oparciu o teorię społecznego uczenia się.

Inna grupa badaczy łączyła zachowania agresywne z frustracją, jaka pojawia się w sytuacji, gdy ktoś lub coś zablokuje człowiekowi możliwość zaspokojenia istotnej potrzeby. Prowadzone badania w obszarze społecznej psychologii środowiskowej wykazywały natomiast rolę takich czynników jak temperatura, stłoczenie, hałas, nieprzyjemne zapachy na skłonność człowieka do agresywnych reakcji. Zachowania tego typu przypisywane były również do określonych osobowości. Ciekawymi wyjaśnieniami zachowań agresywnych dysponuje psychologia ewolucyjna, upatrująca ich źródeł w określonych właściwościach ludzkiego mózgu, ukształtowanego w procesie doboru naturalnego. Teorie, którymi się posługują psychologowie ewolucyjni do diagnozy zachowań agresywnych to przede wszystkim teoria dostosowania łącznego, teoria doboru płciowego, teoria altruizmu odwzajemnionego. Wiele przypadków zachowań agresywnych, także tych odnoszących się do zbiorowej przemocy można wyjaśnić na podstawie założeń teorii opanowania trwogi oraz teorii kontroli poznawczej. W ostatnim okresie ze względu na rozwój technicznych możliwości badania mózgu, niezwykle ciekawe badania nad agresją prowadzone są przez neurobiologów³.

---

² Ibidem, s. 46.

³ Ibidem, s. 53.

Upatrywanie przyczyn zachowań agresywnych w instynkcie⁴ rozwinęło się na gruncie etologii. Je główny przedstawiciel i współtwórca Konrad Lorenz wskazywał, iż wzorce zachowania agresywnego są u wszystkich zwierząt wrodzone i mało podatne na wpływy pochodzące z indywidualnego doświadczenia. Agresję wywołują bodźce środowiskowe zwane wyzwalaczami (np. w badaniu agresji u cierników, jakie przeprowadził Nikolaas Tinbergen, była to czerwona barwa intruza)⁵. Agresja może nie wystąpić lub być automatycznie zahamowana, jeżeli w środowisku pojawią się określone inhibitory. Mogą nimi być zachowania zwierząt (np. psy kładą się na plecach i pokazują tzw. miękkie podbrzusze, wilki przyjmują taką pozycję ciała, która powoduje, iż konkurent łatwo może przegryźć im tętnicę). Etolodzy wskazywali, iż natura wyposażyła zwierzęta w narzędzia agresji, jakimi są ostre pazury czy kły. Dała im jednak możliwość pohamowania zabójczych instynktów. Człowiek natomiast nie został tak hojnie wyposażony przez naturę w narzędzia umożliwiające dokonanie aktów agresji, nie został więc również obdarowany naturalnymi inhibitorami. Dlatego też dużo trudniej niż zwierzętom jest mu poradzić sobie z tym, destrukcyjnym w jego przypadku, instynktem. Rolę czynnika hamującego agresję spełnia u ludzi przede wszystkim lęk przed karą i winą⁶.

Istotę poglądów etologów na agresję zawiera koncepcja hydrauliczna⁷. Wskazuje się w niej, iż energia agresywna ciągle kumuluje się w organizmie, tak jak woda napływająca do zbiornika (dlatego niektórzy psychologowie nazywali ujęcie Lorenca modelem toalety ze spłuczką). Jeżeli osobnik dostrzeże jakiegoś wyzwalacza to automatycznie następuje uwolnienie nagromadzonej energii, co skutkuje pojawieniem się agresywnego zachowania. Jest to nagradzające dla osobnika. Wzmacnia więc prawdopodobieństwo powtórzenia takiego zachowania. Im wyższy

---

⁴ Instynkt to według etologów wrodzona skłonność przejawiania zachowań prowadzących do skutków koniecznych dla życia osobnika lub utrzymania gatunku. Zachowania takie wywoływane są przez odpowiednie bodźce zewnętrzne (wyzwalacze). Etolodzy wyróżniają instynkty zamknięte i otwarte. Instynkty zamknięte to te, które wywołują zachowania uruchamiane przez specjalnie ukształtowane bodźce-znaki, nazwane ze względu na ich swoistość bodźcami kluczowymi. Zachowania tego typu są zawsze takie same i zależą tylko od charakteru bodźca. Instynkty otwarte kontrolują co prawda zachowania wrodzone, które jednak zależą w dużej mierze od czynnika sytuacyjnego. Uruchamiają je wrodzone mechanizmy wyzwalające, ale modyfikowane są przez doświadczenie danego osobnika. (Zob. B. Sadowski, *Biologiczne mechanizmy zachowania się ludzi i zwierząt*, Warszawa 2006, s. 383-384).

⁵ Późniejsze badania nie potwierdziły wniosków Nikolaasa Tinbergena. Ryby ubarwione na czerwono nie wzbudzały ani trochę więcej agresji niż osobniki o innej barwie. (Zob. R.B. Zajonc, *Zoomorfizm ludzkiej przemocy*, [w:] *Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia holokaustu*, red. L.S. Newman, R. Erber, Warszawa 2009, s.204).

⁶ K. Loranty, op. cit., s.54.

⁷ Koncepcja jest nazywana również teorią wrodzonego mechanizmu wyzwalającego.

poziom negatywnej energii w organizmie, tym słabszy wywoławca potrzeby jest do wywołania agresji. Koncepcja ta wskazuje również, iż możliwe jest uaktywnienie zachowań agresywnych bez udziału wyzwalacza. Sytuacja taka pojawia się w przypadku nagromadzenia bardzo dużej ilości negatywnej energii. K. Lorenz zakłada, iż agresja u zwierząt i ludzi jest nieunikniona. Jedynym bowiem sposobem na pozbycie się złej energii z organizmu, jest emanacja zachowania agresywnego⁸.

Na podobnych założeniach wyjaśniając zjawisko agresji opierał się Zygmunt Freud. Wskazywał on, iż ludzka agresja jest warunkowana biologicznie. Zachowania agresywne postrzegał jako wynik konfliktu pomiędzy dwoma pierwiastkami ludzkiej psychiki: Thanatosem (instynktem śmierci) i Erosem (instynktem życia). Energia powstająca ze ścierania się tych dwóch przeciwstawnych tendencji, kierujących życiem człowieka, gromadzi się i musi zostać w jakiś sposób rozładowana. Konstruktywnym działaniem zmierzającym do jej uwolnienia jest np. uprawianie jakiegoś sportu. Niestety ludzie uwalniają tę energię przejawiając również zachowania antyspołeczne⁹.

Teoria Lorenza wzbudzała zawsze krytykę w świecie nauki. Podważano wiele stawianych w niej hipotez. Wskazywano, na nieprawdziwość założenia, iż zwierzęta w przeciwieństwie do ludzi, nie zabijają przedstawicieli własnego gatunku. Bardzo wątpliwa jest również hipoteza, zgodnie z którą wzorce zachowania agresywnego są u wszystkich zwierząt wrodzone i mało podatne na indywidualne doświadczenia. Badania pokazały, że nawet w przypadku kotów instynkt nie stanowi czynnika determinującego ich agresję wobec szczurów, a zachowanie jest silnie modyfikowane indywidualnym doświadczeniem osobnika¹⁰. Poważne zastrzeżenia pod adresem teorii agresji Lorenza są związane z obiektem badań, jakimi rzadko kiedy były ssaki. Dlatego też wiele prawidłowości odnotowywanych w świecie zwierząt niższych nie zostało potwierdzonych w badaniach ssaków. Nie odnaleziono ani jednego automatycznego wyzwalacza agresji u psów, a także u ludzi. Gdyby to instynkt był jedynym czy podstawowym czynnikiem wywołującym zachowania agresywne u ludzi, poziom agresji we wszystkich społecznościach powinien być podobny. Tymczasem istnieje w tym zakresie bardzo duże zróżnicowanie.

---

⁸ B. Sadowski, op. cit., s. 384.

⁹ K. Loranty, op. cit., s.54.

¹⁰ Zob. B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 348.

Wątpliwa w zastosowaniach okazała się również koncepcja *katharsis* jako metoda zapobiegania agresji. Możliwość rozładowania agresji poprzez *katharsis* właściwą, zastępczą czy pomocniczą, mimo iż to pogląd silnie zakorzeniony w naszej kulturze, okazał się złudnym założeniem. Badania pokazały bowiem, że zarówno przejawianie agresji nasila skłonność do dalszej agresji, jak również taki efekt daje udział w agresywnych ćwiczeniach i grach sportowych. Także przyglądanie się cudzej agresji może spowodować u obserwatora, skłonność do zachowani agresywnego¹¹.

Krytyczne spojrzenie na wyjaśnienia teorii hydraulicznej nie pozwalają stwierdzić, że winę za zachowania agresywne ludzi ponosi instynkt. Nawet gdybyśmy taki instynkt posiadali, to nie jest on wystarczającym czynnikiem wywołującym agresję.

Podstawowe założenie tej koncepcji głosi, iż każda frustracja zawsze prowadzi do agresji¹². Tendencja do przejawiania agresji jest zależna od wartości potrzeby, której nie mogliśmy zaspokoić, od tego czy osiągnięcie celu zostało zablokowane całkowicie, czy tylko częściowo oraz od liczby incydentów wywołujących frustrację. Koncepcja agresji-frustracji zakłada, iż pobudzenia wywołane różnymi przypadkami frustracji łączą się i kumulują w organizmie. W ten sposób stosunkowo nieistotne rozczarowania mogą w sumie wytworzyć dużą ilość agresywnej energii.

John Dollard, twórca koncepcji frustracji-agresji, wskazuje zarazem, że jeżeli brak jest działania agresywnego pod wpływem frustracji, pragnienie agresji nie znika. Mamy wtedy do czynienia z hamowaniem agresji. Podstawową przyczyną tego zjawiska jest strach przed karą. W tej sytuacji może dojść do przemieszczenia agresji na inny obiekt (na kozła ofiarnego), na którym można bezpiecznie wyładować agresję bez ryzyka poniesienia przykrych konsekwencji, a także do zmiany postaci agresji (na postać mniej zagrożoną karą) Hipoteza kozła ofiarnego służy wyjaśnieniom zarówno agresji interpersonalnej jak i międzygrupowej¹³.

W pierwotnej wersji teorii agresji-frustracji agresję postrzega się jako wynik popędu rozładowującego frustrację. Liczne badania empiryczne wykazały jednak, że w sytuacji frustracji

---

¹¹ K. Loranty, op. cit., s.55.

¹²Frustracja to zespół przykrych emocji pojawiających się w sytuacji niemożności realizacji potrzeby lub osiągnięcia określonego celu. Frustrację definiuje się również jako każdą sytuację, która wywołuje nieprzyjemne reakcje takie jak: ból, gniew, irytacja, lęk, nuda, złość.

¹³ Zob. P. Glick, *Jagnięta ofiarne w wilczym przebraniu*, [w:] *Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia holokaustu*, red. L.S. Newman, R. Erber, Warszawa 2009, s.103-130.

człowiek ma liczny repertuar zachowań, a agresja należy tylko do jednego z nich. U osoby sfrustrowanej może pojawiać się fiksacja, regresja, apatia, ale także podejmowane są racjonalne dziania zmierzające do usunięcia źródła frustracji. Psychologowie wykazali również, iż tylko niektóre rodzaje frustracji wzbudzają agresję (frustracja zamierzona przez sprawcę i niczym nieuzasadniona). Niektórzy zaś podkreślali konieczność wystąpienia dodatkowych czynników, tzw. sygnałów wywoławczych agresji. Są nimi bodźce aktualnie lub w przeszłości kojarzone z czynnikami wzbudzającymi gniew. Takim sygnałem może być broń palna, która skłania osoby sfrustrowane do przejawiania agresji¹⁴.

Teoria frustracji-agresji uważana jako pierwsze jasne psychologiczne wyjaśnienie zachowań agresywnych człowieka, mimo swej dużej popularności i silnego oparcia w potocznym myśleniu o ludzkiej przemocy, uległa jednak pod naporem wyników badań empirycznych. Okazało się, że frustracja nie jest, ani konieczna, ani wystraszająca do tego, aby wywołać zachowanie agresywne. Bardzo często występuje tylko jako zmienna pośrednicząca. Jak wskazuje Barbara Krahé, teoria ta będąc początkowo modelem popędowym, stopniowo ewoluowała w kierunku podejścia bardziej złożonego, w którym nacisk kładzie się na ocenę poznawczą sygnałów sytuacyjnych, jako decydujących zmiennych pośredniczących między frustrującym zdarzeniem a agresywną reakcją¹⁵.

Teoretycy nurtu (teoria społecznego uczenia się) wskazują na rolę środowiska w kształtowaniu zachowań agresywnych. W wyniku procesów warunkowania sprawczego oraz modelowania ludzie przyswajają sobie reakcje agresywne i przejawiają je w określonych sytuacjach. W szeregu eksperymentów wykazano, że zarówno uczenie się poprzez wzmocnienia i kary jak również z wykorzystaniem modelowania są istotnymi mechanizmami kształtowania zachowań agresywnych. Agresja może być zarówno czynnikiem samoistnie nagradzającym jak również zachowania tego typu służą redukcji nieprzyjemnych stanów psychicznych. Wyniki badań naukowych dostarczają niezaprzeczalnych argumentów, iż zachowania agresywne zawsze są nasilane pod wpływem nagród zewnętrznych (uznanie innych, pieniądze) i wewnętrznych (samoocena)¹⁶.

---

¹⁴ K. Loranty, op. cit., s.56.

¹⁵ Zob. B. Krahé, *Agresja*, Gdańsk 2005, s.43-44.

¹⁶ K. Loranty, op. cit., s. 56-57.

Środowisko, w którym funkcjonuje jednostka ma decydujący wpływ na kształtowanie się określonych skryptów poznawczych, czyli umysłowych reprezentacji zdarzeń, działań lub ich ciągów. Dzięki nim możemy zrozumieć i zapamiętać zdarzenia, w których uczestniczyliśmy, ale służą one także jako gotowe programy działania w określonych sytuacjach. Jeżeli często obserwujemy sytuacje, w których dominującym sposobem korzystnego rozwiązywania konfliktu jest zastosowanie agresywnych zachowań, to jest wielce prawdopodobne, iż wytworzymy w sobie uogólnioną reprezentację, w której konflikt i agresja stanowią nierozdzielną jedność. Będąc w przyszłości w podobnej sytuacji, uaktywnimy tak ukształtowany skrypt i będziemy przejawiać zachowania agresywne¹⁷.

Ta perspektywa teoretyczna posłużyła między innymi do wyjaśniania wpływu przemocy prezentowanej w mediach na poziom agresji w społeczeństwie. Badacze opierając się na teorii społecznego uczenia się oraz wykorzystując podejście społeczno-poznawcze zwracali uwagę na szczególnie silny wpływ mediów na zachowanie dzieci. W tym nurcie myślenia przemoc na wielką i małą skalę jest zachowaniem wpajany jednostce przez kulturę i nie ma nic wspólnego z naturalnymi predyspozycjami człowieka do agresji.

Ewoluściści proponują, aby we wszelkich rozważaniach zmierzających do wyjaśnienia agresji odsunąć swoją odrazę do tego zjawiska i starać się określić, okoliczności, w których agresywne zachowania mogą być korzystne w kategoriach osobistych lub ewolucyjnych. Agresja, jak twierdzą, pozwalała człowiekowi w toku ewolucji na rozwiązywanie ważnych problemów adaptacyjnych. Dlatego też osobniki agresywne odnosiły większy sukces reprodukcyjny, w wyniku czego geny odpowiedzialne za takie zachowania, coraz liczniej występowały w populacji *Homo sapiens*. Prawa doboru naturalnego faworyzowały zachowania agresywne, jeżeli korzyści z nich płynące przewyższały ich koszty ujmowane w kategoriach reprodukcyjnych.

Do podstawowych problemów adaptacyjnych mogących sprzyjać wykształceniu się wśród ludzi skłonności do agresji zalicza się: zgarnięcie cudzej własności, obronę przed atakiem, przysporzenie kosztów rywalom seksualnym, walkę o miejsce w hierarchii, odstraszenie potencjalnych agresorów, powstrzymywanie stałych partnerów od niewierności¹⁸. Steven Pinker

---

¹⁷ B. Krahe, op. cit., s. 44.

¹⁸ Zob. D. Buss, *Psychologia ewolucyjna*, Gdańsk 2003, s. 309.

porównuje refleksje współczesnych ewolucjonistów do spostrzeżeń o człowieku i społeczeństwie, jakie zawarł Thomas Hobbes w Lewiatanie. Ten XVII wieczny myśliciel jako jeden z pierwszych wskazał bowiem, iż dynamika przemocy wynika z interakcji zachodzących wśród racjonalnych, egoistycznych jednostek. Zawsze rywalizowały one między sobą o dostęp do potrzebnych zasobów. Rywalizacja jest podstawową siłą doboru naturalnego. Każdy organizm żywy musi rywalizować z innymi o ograniczone dobra pozwalające mu na przetrwanie i reprodukcję. W wyniku doboru naturalnego sukces reprodukcyjny osiągają tylko ci, którzy potrafią jak najlepiej wykorzystać środowisko, w którym żyją. Elementami tego środowiska są również osobniki tego samego gatunku. Kiedy ograniczają one możliwości rozwojowe innym, np. poprzez monopolizowanie dostępu do terytoriów lub źródeł pożywienia, albo też monopolizują dostęp do kobiet, muszą zostać zneutralizowane lub wyeliminowane¹⁹.

Teoria doboru płciowego podkreśla, iż ze względu na różnice w inwestycjach rodzicielskich przedstawicieli obu płci²⁰ oraz uwarunkowania biologiczne procesu reprodukcji, zdolność rozrodcza samic była zawsze dobrem rzadkim, o które samce musiały walczyć. Różne strategie reprodukcji²¹ powodowały, iż zachowania agresywne szczególnie upowszechniły się wśród mężczyzn. Prawa doboru faworyzowały bowiem takich, którzy gotowi byli podejmować ryzykowne taktyki pozwalające na większy dostęp do kobiet, niż wynikałoby to z ilościowych proporcji obu płci. Agresja wśród mężczyzn rozpowszechniała się, bo sprzyjała osiągnięciu sukcesów reprodukcyjnych.

Nawet wojnę nazywają ewolucjoniści męską strategią reprodukcji. Rozpowszechniła się ona w społeczności ludzi, tylko dlatego, iż mężczyźni byli zdolni do zawierania koalicji wojennych, a agresorzy wygrywali częściej niż przegrywali. W ewolucyjnej teorii wojen jaką przedstawili John Tooby i Leda Cosmides zwrócono uwagę, na trwałość zwyczaju zawiązywania koalicji wojennych. Tylko zdolność do zawierania takich koalicji umożliwia prowadzenie wojen. Podstawową korzyścią reprodukcyjną dla zwycięzców był dostęp seksualny do większej ilości kobiet²².

---

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Inwestycja rodzicielska kobiety jest dużo większa niż mężczyzny. Szczególnie w przypadku realizacji przez mężczyznę ilościowej strategii reprodukcji.

²¹ Mężczyźni ukształtowali dwie strategie reprodukcji: ilościową i długofalową. Kobiety, ze względu na uwarunkowania biologiczne i wysokie koszty reprodukcji dysponują tylko strategią długofalową.

²² K. Loranty, op. cit., s.58.

Ewolucjoniści, a przede wszystkim przedstawiciele psychologii ewolucyjnej, w swoich rozważaniach o agresji podkreślają, iż nie jest on zjawiskiem jednolitym. Nie istnieje jeden wzór zachowań agresywnych. W przeciwieństwie do teorii instynktów, wskazującej na automatyczne wywoływanie agresji przez określone bodźce, ewolucjoniści wskazują, że zachowanie takie jest uzależnione od okoliczności i stanowi wynik kalkulacji. Pojawia się w sytuacjach podobnych do tych, w których nasi przodkowie napotykali określone problemy adaptacyjne, a ich rozwiązanie z zastosowaniem przemocy przynosiło konkretne korzyści. Mechanizmy wyzwajające zachowania agresywne mogą jednak pozostawać przez całe życie człowieka nie uaktywnione, jeżeli nie znajdzie się on w odpowiedniej sytuacji²³. Agresja będąca kiedyś narzędziem do rozwiązywania rozmaitych problemów adaptacyjnych ludzi, stała się obecnie dla nich największym przekleństwem.

ZACHOWANIA SPOŁECZNE CZŁOWIEKA SPOWODOWANE ZAGROŻENIAMI WOJENNYMI NA UKRAINIE

Wojna na Ukrainie pozbawia dzieci stabilności, bezpieczeństwa, szkoły, przyjaciół, rodziny, domu i nadziei na przyszłość. Psychiczne rany wojny mogą dotyczyć dzieci, jak i osoby starsze. Aby zapobiec powstaniu pokolenia doznających blizn po konflikcie, należy nadać priorytet ich zdrowiu psychicznemu i potrzebom psychospołecznym. Powinno to obejmować odpowiednie do wieku działania mające na celu zapewnienie opieki opiekuńczej, budowanie odporności, a zwłaszcza w przypadku starszych dzieci i młodzieży, zapewnienie im możliwości wyrażenia swoich obaw i realizacji własnej sprawczości. Należy również zapewnić wsparcie rodzicom i opiekunom, aby pomóc im uporać się z niepokojącymi skutkami, jakie wywarła na nich wojna i wysiedlenie²⁴.

Zrozumienie złożonych interakcji pomiędzy poszczególnymi grupami osobowymi w czasie wojny jest ważne, ponieważ może mieć wpływ na przebieg wojny i prowadzić do skutecznej odbudowy w okresie pokonfliktowym. Ważną konsekwencją w przypadku Ukrainy może być przekształcenie trwałego cywilnego oporu w trwałe powstanie. Zwykli obywatele, aby bronić siebie i swoich społeczności mogą tworzyć różne milicje, cywilne siły obronne i grupy straży

---

²³ Zob. D.M. Buss, op. cit., s.309-313.

²⁴ Zob. K. Drabik, A. Pieczywok, *Bezpieczeństwo i natura człowieka wobec jego alienacji i kryzysu tożsamości*, Warszawa 2022, s. 172.

obywatelskiej. Biorąc pod uwagę dowody z innych wojen, odbudowa gospodarcza, społeczna i polityczna Ukrainy będzie zależała nie tylko od powrotu uchodźców i odbudowy infrastruktury, ale także od odbudowy spójności społecznej i zaufania do instytucji państwowych i samorządowych.

Już w tej chwili można zauważyć skłonności społeczeństwa ukraińskiego do tworzenia silnego społeczeństwa obywatelskiego i niezależnych sektorów mediów, które aktywnie współpracują z decydentami i instytucjami państwowymi, dostarczają obywatelom informacji o palących kwestiach politycznych i społecznych oraz umożliwiają społeczeństwu przeprowadzanie reform i rozwiązywanie problemów społecznych.

Należy stwierdzić, że silne społeczeństwo obywatelskie na Ukrainie to jedno z osiągnięć ostatnich dziesięcioleci, które obecnie odgrywa znaczącą rolę. Osoby są przygotowane do samoorganizacji, posiadają umiejętności komunikacyjne, potrafią radzić sobie w różnych praktycznych sytuacjach, korzystają z mediów społecznościowych, krytycznie oceniają informacje.

Rozwój społeczeństwa obywatelskiego był również wcześniej wspierany na poziomie legislacyjnym. Wojna spowodowała, że dokonał się zasadniczy krok w zrozumieniu przez ludzi własnej tożsamości jako obywatela. Wiąże się to z tożsamością narodową i kulturową, szacunkiem dla innych kultur i grup etnicznych, umiejętnością zachowania ukraińskich tradycji oraz zrozumieniem znaczenia pamięci narodowej i jej wpływu na procesy społeczno-polityczne.

Zaangażowanie młodzieży stanowi również ważną bazę, na której Ukraina może budować po wojnie swoją przyszłość. Ukraińska tożsamość narodowa wzmacnia swoją pozycję i kultywuje poczucie własnej niezależnej, demokratycznej i europejskiej przyszłości. Widoczne są aktywne działania, które mobilizują liderów młodzieżowych do dalszego wzmacniania ukraińskiej tożsamości opartej na wartościach, opartej na pluralizmie, równości i zaangażowaniu obywatelskim. Młodzież ukraińska bardziej opowiada się za reformami i integracją euroatlantycką niż przedstawiciele starszych pokoleń.

W kraju rozwija się również kultura wolontariatu, świadcząca o zaangażowaniu obywateli Ukrainy w poprawę warunków w całym kraju. Ta praca ma kluczowe znaczenie, ponieważ społeczeństwo ukraińskie opiera się agresji Rosji i dąży do wzmocnienia swoich instytucji politycznych i rządów prawa oraz do przyspieszenia integracji euroatlantyckiej. Organizacje

społeczeństwa obywatelskiego reprezentują potrzeby i interesy Ukraińców oraz zachęcają obywateli do większej aktywności obywatelskiej.

Pomimo znacznych postępów organizacjom społecznym i mediom często brakuje stabilności finansowej, szkoleń, aby skutecznie funkcjonować na szczeblu krajowym i lokalnym. Ze względu na nierozwinięte krajowe źródła finansowania sektory te są nadal w dużej mierze uzależnione od finansowania międzynarodowego. Większe finansowanie krajowe wzmocniłoby lokalną własność i zwiększyłoby zaufanie społeczne do ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego i niezależnych sektorów mediów.

Wojna na Ukrainie doprowadziła do jednego z największych exodusów ludności z ojczyzny, wywołując ogromny kryzys uchodźczy. Podczas gdy wiele krajów europejskich przyjęło wielu uchodźców, psychologiczna otchłań bycia w wojnie i ucieczki z niej trwa. Narażenie na traumę wojenną w dzieciństwie ma długoterminowe konsekwencje, które mogą utrzymywać się do dorosłości. Osoby, które przeżyły traumę, mogą cierpieć na depresję, lęki, problemy z porzuceniem, niestabilne związki i inne choroby psychiczne.

Szkoły zorganizowały programy pierwszej pomocy w nagłych wypadkach, aby uczniowie wiedzieli, jak radzić sobie z atakiem, zakładać opaski uciskowe i udzielać innej pomocy w nagłych wypadkach. We wschodnich regionach Ukrainy, takich jak Dniepr i Zaporże, programy szkoleniowe rozpoczęły się po pierwszej inwazji Rosji w 2014 roku. Lokalni urzędnicy w Kijowie wydali instrukcje dotyczące toreb ratunkowych dla każdego dziecka, które powinny zawierać kartę z imieniem i nazwiskiem dziecka, danymi kontaktowymi w nagłych wypadkach, grupą krwi, latarką i pojemnikiem na wodę.

Wsparcie psychologiczne uczniów jest w centrum zainteresowania rodziców, nauczycieli i administracji samorządowej, którzy rozumieją, że Rosjanie chcą okupować nie tylko terytorium Ukrainy, ale i umysły Ukraińców. Opieka psychologiczna nad uczniami przybiera różne formy. Przestrzenie szkolne są urządzone w jasnych i podnoszących na duchu kolorach. Nauczyciele tworzą i uczą piosenek o znaczeniu dbania o siebie.

Ponadto ukraińskie szkoły w okresie letnim jeszcze przed wojną były zobowiązane do budowy schronów przeciwbombowych. Teraz, gdy bomby zakłócają zasilanie i Internet w budynkach szkolnych, nauczyciele ustawiają się na zewnątrz, pomimo mroźnych temperatur, aby uzyskać dostęp do publicznego Internetu i uczyć online.

ZNACZENIE EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA WYNIKAJĄCE Z WOJNY NA UKRAINIE- REFLEKSJE AKADEMICKIE I OBYWATELSKIE

Edukacja jednostki i co za tym idzie społeczeństwa, nabiera współcześnie nowego wymiaru, stanowi istotę sensu życia ludzkiego oraz warunek do tworzenia społeczeństwa kognitywnego, społeczeństwa wiedzy, dzięki czemu człowiek ma szansę na bycie rzeczywistym podmiotem społeczeństwa obywatelskiego.

Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa w kontekście refleksji akademickich i obywatelskich wynikających z wojny na Ukrainie pozwala znacznie szerzej spojrzeć na wartość wskazywanych rozwiązań i refleksji.

Edukacja wywiera duży wpływ na wiele elementów życia społeczno-gospodarczego, kulturalnego. Szczególne znaczenie w kreowaniu właściwych postaw i wartości, zdobywaniu wiadomości i umiejętności w obszarze przeciwdziałania różnym zagrożeniom.

Edukacja dla bezpieczeństwa – w tym intencjonalnym oddziaływaniu i przechodzeniu, które kształtuje osobowość człowieka kulturalnego – podkreśla wagę troski o trwanie, przetrwanie i doskonalenie życia, odpowiedzialność za jego realizację i prolongowanie. Jest także jednym z komponentów wychowania oraz przygotowania do pracy i życia we współczesnych warunkach. Obszar znaczeniowy edukacji dla bezpieczeństwa odwołuje się do poczucia bezpieczeństwa, niepewności, ryzyka i wartości ogólnoludzkich, uniwersalnych, humanistycznych.

Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa ma duży związek z umiejętnością radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia na polu walki, co jest niezwykle istotnym elementem budowania odpornego społeczeństwa, a to przekłada się bezpośrednio na odporność państwa. W czasie wojny na Ukrainie występuje wiele sytuacji kryzysowych, które mogą mieć różne podłoże – i nie zawsze musi to być intencjonalne działanie Rosji, ale np. wypadek/awaria w zakładzie przemysłowym, wyjące syreny, jak się alarm odwołuje, co należy wtedy zrobić.

Sytuacja wojenna na Ukrainie pokazuje, jak budować odporność na poziomie rodziny, aby zwiększyć bezpieczeństwo swoje i swoich bliskich; jak chronić się przed dezinformacją, aby nie ulec np. panice; jak się zachować podczas alarmu i co oznaczają poszczególne sygnały; jak

przygotować się do ewentualnej ewakuacji; jak się zachować w przypadku skażenia terenu, braku dostaw energii elektrycznej, jak udzielić pierwszej pomocy.

Duże znaczenie w trakcie edukacji należy przywiązać do ogólnej orientacji topograficznej obywateli w zakresie ewakuacji i dalszego przetrwania. Warto zadbać, aby każdy obywatel miał plan ewakuacji i gotowości na wypadek sytuacji awaryjnych, a także zapasy, które pomogą pomóc przetrwać trudny czas. Nawet jeśli teren bezpośrednich działań zbrojnych będzie daleko od miejsca zamieszkania. Przykłady z Ukrainy pokazują też, co to znaczy skuteczne i na czas informowanie społeczeństwa o sytuacji w kraju. Na część przygotowań może nie być też czasu lub produkty nie będą dostępne w sklepach. Trzeba zacząć gromadzić niezbędne rzeczy, zanim cokolwiek się wydarzy. Następnym krokiem jest upewnienie się, że rodzina wie, co robić w nagłych wypadkach.

Wojna na Ukrainie pokazuje też, że cenne stają się też przedmioty o dość podstawowym zastosowaniu: baterie, tampony, nasiona warzyw, papierosy i alkohol. Takich kryzysowych informacji do przyswojenia jest wiele. Samochód powinien mieć zawsze napelniony bak, a telefony naładowane zapasowe baterie albo podpięcia pod ładowarki samochodowe. Zapałki, woda, kilka zgrzewek zgromadzonych w domu wystarczy na kilka dni.

Po kilku miesiącach od rozpoczęcia wojny na Ukrainie MSWiA ustaliło wreszcie, że jest w Polsce ponad 4 tysiąca schronów i 57 tys. miejsc ukrycia. Wiemy też, że może się w nich ukryć niewielki procent mieszkańców Polski. Są tam miejsca dla ok. 1,2 mln osób. To nie jest dobra wiadomość. Niestety w wielu miastach, w tym dużych ośrodkach, nie były prowadzone w ogóle ewidencje budowli ochronnych. Dochodziło do sytuacji, gdy dana jednostka samorządu terytorialnego twierdziła, że na swoim terenie nie ma żadnego takiego obiektu, gdy w rzeczywistości eksperci mogli ich wskazać dziesiątki. Niestety obrona cywilna głównie ze względu na braki budżetowe jest dziedziną zaniedbaną, po części wynikało to też właśnie z braku świadomości zagrożeń. Zwykle tą tematyką zajmują się pasjonaci. Tymczasem takie obiekty są ważne nie tylko w przypadku wybuchu wojny, ale też katastrof naturalnych, czy też np. wycieku chemicznego z zakładu przemysłowego lub elektrowni jądrowej, które znajdują się w sąsiednich krajach. O stan techniczny tych obiektów powinny dbać samorządy, ale muszą otrzymywać pieniądze na to zadanie.

Na kształtowanie poczucia bezpieczeństwa obywateli, oprócz wartości służących budowaniu kultury bezpieczeństwa, mają też wpływ różnego rodzaju środki i narzędzia bezpieczeństwa. Środki bezpieczeństwa narodowego – w ujęciu przedmiotowym – mogą obejmować działania: dyplomatyczne, ekonomiczne, wojskowe, wewnętrzne (poczynania podejmowane w zakresie działania straży, służb i inspekcji, m.in. na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego i powszechnego), kulturowe (ideologiczne), naukowo-techniczne, ekologiczne, normatywne, specjalne itp.), przy czym środki należy tu odróżnić od narzędzi polityki. Te pierwsze bowiem to przedsięwzięcia podejmowane w celu zmiany lub utrzymania stanu rzeczy, zaś drugie to przedmioty używane do realizacji owych przedsięwzięć.

Niedocenywanie wartości w wychowaniu na ogół prowadzi do wzrostu zjawiska brutalizacji życia, a także różnych innych przejawów patologii społecznej w postaci: arogancji, pijaństwa, narkomanii, ksenofobii, agresji itp. Dlatego tak ważne jest wpajanie wychowankom już do najmłodszych lat wartości wpływających na kształtowanie poczucia bezpieczeństwa obywateli, takich jak: wolność, odpowiedzialność, sprawiedliwość oraz tolerancja i altruizm.

Można zauważyć, że odpowiedzialność jako wartość egzystencjalnie znacząca, nie zawsze jest rozwijana we współczesnych procesach edukacyjnych na rzecz społeczeństwa obywatelskiego. Strategie edukacyjne powodują, iż u młodych ludzi w wartościowaniu odpowiedzialności za los innych przeważa komponent poznawczy, zaś w wartościowaniu odpowiedzialności za własną egzystencję, brak u nich zarówno należycie rozwiniętych procesów kognitywnych, jak i afektywnych²⁵.

Dla edukacji dla bezpieczeństwa zadaniem niezmiernej wagi jest kształcenie i wychowywanie do odpowiedzialności – najpierw w środowisku rodzinnym, potem w szkołach i placówkach opiekuńczo-wychowawczych, uczelniach, poprzez mass media, działania polityków itp. Trzeba uświadomić sobie, że obok nauczania przekazującego wiedzę gotową możliwe jest i potrzebne uczenie się poprzez doświadczanie, i że te dwa typy uczenia się trzeba umiejętnie łączyć. Podobnie należy dążyć do wzbogacania repertuaru modeli nauczania tradycyjnego, poznawczo-przekazującego, o modele samodzielnych, krytycznych dociekań, nauczanie interakcyjne, rozwijające osobowość i modele czynnościowe. Możliwe jest też krytyczne wzbogacanie ról nauczycielskich, w których od urabiania i przekazywania można przechodzić do

---

²⁵ M. Łobocki, *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2007, s. 84.

ułatwiania studiowania, modelowania procesu uczenia się czy konsultowania procesów samodzielnego uczenia się²⁶.

Przyjmując zatem, że zagrożenia zawsze będą wpływać na kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego i tak do końca nie da się ich usunąć, wydaje się, że wyłącznie słusznym założeniem będzie rozwijanie takich kompetencji, które pomogą jednostce dobrze funkcjonować w sytuacjach nowych, niejasnych i wieloznacznych. Jednym ze sposobów będzie niewątpliwie kształtowanie w wychowankach tolerancji na niepewność. Natomiast osoby zorientowane na pewność unikają sytuacji nowych i wieloznacznych lub wybierają takie działania, które nie wiążą się z niepewnością. Należy zatem rozwijać takie kompetencje, aby człowiek postrzegał sytuacje nowe, wieloznaczne, a tym samym niepewne jako wyzwanie, a nie tylko i wyłącznie jako zagrożenie²⁷.

Człowiek zawsze żyje w warunkach ryzyka, które jest od niego niezależne lub zostaje przez niego samego spowodowane. W społeczeństwie ryzyka jednostka musi posiadać specyficzne umiejętności i zdolności, aby w nim sprawnie funkcjonować. Człowiek musi umieć kalkulować ryzyko oraz szanse i zagrożenia, z którymi przychodzi mu się konfrontować. Istotnego znaczenia nabiera tu umiejętność antycypowania niebezpieczeństw, tolerowania ich, radzenia sobie z nimi w sensie biograficznym i politycznym.

Edukacja dla bezpieczeństwa wobec konieczności podejmowania ryzyka i minimalizowania niepewności człowieka powinna głównie ewaluować w kierunku podejmowania słuszných decyzji. Problematyką tą zajmuje się teoria podejmowania decyzji, która dotyczy racjonalnych działań ludzi, które prowadzą podmioty działające do osiągnięcia pozytywnych i korzystnych wyników.

Przykład wojny na Ukrainie wskazuje, że warto nabyć pewne umiejętności, które pozwolą na przetrwanie w utrudnionych bądź nowych warunkach oraz zwiększą szanse na przeżycie. Warto uczyć się, jak udzielać pierwszej pomocy, budować schronienie, zdobywać wodę i żywność, orientować się w terenie, rozpałać ogień w trudnych warunkach oraz jak zdobywać informacje i przetwarzać je w sposób efektywny. Dzięki temu człowiek lepiej będzie przygotowany na różnego rodzaju sytuacje kryzysowe oraz będzie miał większe szanse na przeżycie.

---

²⁶ Ibidem, s. 87.

²⁷ B. Majerek, *Niepewność w społeczeństwie współczesnym. Studium socjopedagogiczne*, Kraków 2018, s. 241.

Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa związane jest z kształtowaniem poczucia bezpieczeństwa obywateli w zakresie przestrzegania kultury bycia, kultury bezpieczeństwa. Możliwe jest to poprzez uznanie i przestrzeganie istotnych wartości uniwersalnych i społecznych.

Szczególą rolę w kształtowaniu społeczeństwa na wypadek kryzysu i wojny ogrywa wsparcie społeczne. Potwierdzeniem rosnącego zapotrzebowania na wsparcie społeczne są przede wszystkim analizy indywidualnych i grupowych zachowań ludzi w obliczu klęsk żywiołowych i katastrof.

PODSUMOWANIE

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że istotnymi psychospołecznymi wyznacznikami zachowań jednostek i grup społecznych w obliczu zagrożeń jest sytuacja w jakiej znajdują się podmioty życia społecznego. Wśród filozofów, psychologów, a w szczególności pedagogów wskazuje się, iż to przede wszystkim wartości internalizowane w procesie socjalizacji i wychowania są podstawowym regulatorem zachowań.

Interesujące jest zachowanie ludzi na Ukrainie, bowiem w sytuacji stresu grupowego, jaki występuje w czasie działań wojennych, osoby muszą indywidualnie radzić z zagrożeniami. Powstaje wtedy unikalna struktura społeczna. Wzajemne relacje międzyludzkie są w niej jednak bardzo skomplikowane. Z jednej strony wydarzenia krytyczne powodują, że wśród ludzi zjednoczonych wspólną tragedią pojawia się natychmiastowy przyptyk olbrzymiej solidarności, wzajemnej pomocy i wsparcia. Początkowo mamy do czynienia z heroizmem i rzucaniem się w wir wydarzeń. Niestety po jakimś czasie dochodzi do jego deterioracji, co przejawia się osłabieniem postaw prospołecznych i ukierunkowaniem podejmowanych działań na zaspokojenie własnych partykularnych interesów.

Powyższe zachowania człowieka w sytuacji zagrożeń wywołanych wojną na Ukrainie znajdują swoje odzwierciedlenie w teoriach naukowych, które dość dokładnie opisują i wyjaśniają te problemy. Są to m.in. teorie instynktu, frustracji i społecznego uczenia się.

Szczególne przykrą konsekwencją przebywania w sytuacji zagrożenia, do niedawna jeszcze mało uświadamianą, są odległe następstwa stresu traumatycznego. Stres incydentu krytycznego wpływa na zachowania człowieka bezpośrednio w czasie działań, ale w wielu przypadkach determinuje los ludzi przez wiele lat od wyjścia z sytuacji zagrożenia.

Podkreślić należy, że edukacja dla bezpieczeństwa jest ważną dziedziną życia społecznego i ma znaczący wpływ na jakość przygotowania społeczeństwa do sytuacji zagrożeń. Może przy tym przybierać różne formy oddziaływania. Począwszy od tych instytucjonalnych (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, zakład pracy, podmioty mundurowe, organizacje społeczne, media itp.), a skończywszy na indywidualnych. Najważniejszy jest samodzielny sposób radzenia sobie z niejasnością, niepewnością czy nieprzewidywalnością.

Współczesny świat wymaga od edukacji m.in. kształcenia kreatywności i twórczego myślenia, ugruntowania w człowieku przeświadczenia, że świat można zmieniać i przekształcać. Świat globalny coraz szybciej się rozwija – elektronizacja, usieciowienie, przepływ informacji, zglobalizowane oddziaływanie mass mediów stają się istotną częścią nowego społeczeństwa. Ten nowy ład społeczny wiąże się z kształtowaniem społeczeństwa informatycznego, zwanego nowoczesnym lub ponowoczesnym. Edukacja powinna kłaść duży nacisk na tworzenie i przeobrażanie systemów wiedzy w taki sposób, by stymulowały kreatywną postawę człowieka.

BIBLIOGRAFIA

REFERENCES LIST

PIŚMIENNICTWO

LITERATURE

Buss D., *Psychologia ewolucyjna*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2003.

Drabik K., Pieczywok A., *Bezpieczeństwo i natura człowieka wobec jego alienacji i kryzysu tożsamości*, Wydawnictwo Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2022.

Glick P., *Jagnięta ofiarne w wilczym przebraniu, [w:] Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia holokaustu*, red. L.S. Newman, R. Erber, PWN, Warszawa 2009.

Krahé B., *Agresja*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2005.

Loranty K. (red.), *Psychospołeczne uwarunkowania zachowań jednostek i grup społecznych w sytuacjach zagrożeń. Wybrane problemy*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2010.

Łobocki M., *W trosce o wychowanie w szkole*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

Majerek B., *Niepewność w społeczeństwie współczesnym. Studium socjopedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2018.

Sadowski B., *Biologiczne mechanizmy zachowania się ludzi i zwierząt*, PWN, Warszawa 2006.

Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

Zajonc R. B., *Zoomorfizm ludzkiej przemocy, [w:] Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia holokaustu*, red. L.S. Newman, R. Erber, PWN, Warszawa 2009.

Copyright (c) 2024 Andrzej Pieczywok

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.